

Luther-tutkimuksen kahdestoista maailmankongressi Helsingissä

Kansainvälisen Luther-tutkimuksen tärkein foorumi on viiden vuoden välein kokoontuva maailmankongressi. Helsingin yliopiston teologinen tiedekunta järjesti maailmankongressin kahdennentoista tapaamisen Porthanian ja yliopiston keskustakampuksen tiloissa 5.–10.8.2012. Kyseessä oli suurin tähänastinen Luther-tutkijoiden kokous: Helsinkiin saapui 200 kongressiosallistujaa, 50 rekisteröitynyttä seuralaista sekä kolmisenkymmentä muuta vierailijaa. Yli 90 % kongressiosallistujista oli ulkomaisia tutkijoita kuudesta maanosasta ja noin kahdestakymmenestä eri valtiosta. Saksa, USA sekä Skandinavian maat ovat perinteisesti runsaimmin edustettuja.

Maailmanlaajojen Luther-kongressien järjestäminen alkoi Luterilaisen maailmanliiton myötävaikutuksella Aarhusissa vuonna 1956. Sittenkin kokouksista on tullut yliopistollisia tutkijainkokouksia, joiden ohjelmasta vastaa kansainvälinen ohjelmakomitea (Continuation Committee) ja järjestelyistä paikallinen yliopisto. Kokouksesitelmät ja seminaariraportit julkaistaan *Lutherjahrbuch*-kirjasarjassa. Tähänastiset kongressit on pidetty seuraavin yleisaihein:

- Aarhus, 18.–23.8.1956: Lutherforschung heute
- Münster, 8.–13.8.1960: Luther und Melanchthon
- Järvenpää, 11.–16.8.1966: Kirche, Mystik, Heiligung und das Natürliche bei Luther
- St. Louis, 22.–27.8.1971: Luther and the Dawn of the Modern Era
- Lund, 10.–14.8.1977: Luther und die Theologie der Gegenwart
- Erfurt, 14.–20.8.1983: Martin Luther 1483–1983: Werk und Wirkung
- Oslo, 14.–20.8.1988: Responsibility for the World: Luther's Intentions and Their Effects
- St. Paul, 8.–14.8.1993: Liberation and Freedom: Martin Luther's Contribution
- Heidelberg, 17.–23.8.1997: Glaube und Bildung
- Kööpenhamina, 4.–9.8. 2002: Luther after 1530: Theology, Church and Politics
- Canoa, 22.–27.7.2007: Luther's Ethics in the Realms of Church, Household, Politics
- Helsinki, 5.–10.8.2012: Luther as Teacher and Reformer of the University

Vuoden 2017 kokoukselle on varattu päivät 31.7.–4.8. ja se kongressi järjestetään Wittenbergissä osana reformaation 500-vuotisjuhlallisuuksia. Suomalaiset tutkijat ovat eri aikoina olleet hyvin aktiivisia Luther-kongressin piirissä: Järvenpään 1966 kongressin järjestelyistä vastasi Lennart Pinomaa. Viime kongresseissa yhtenä pääesitelmöitsijänä on säännöllisesti ollut suomalainen: 1997 Tuomo Mannermaa, 2002 Simo Peura, 2007 Antti Rautio ja 2012 Risto Saarinen. Helsingin kokouksen presidenttinä toimi Eero Huovinen, joka piti myös

presidentin perinteisen avausesitelmän. Ohjelmakomitean suomalaisjäsenenä toimi vuoteen 2007 saakka Simo Peura ja siitä lähtien Antti Raunio. Ohjelmakomitean puheenjohtajana oli vuoteen 2012 asti Princetonin teologisen seminaarin professori Scott Hendrix ja siitä eteenpäin Göteborgin emerituspiispa Carl Axel Aurelius.

JÄRJESTELYT JA TOTEUTUS

Kutsun tulla Suomeen esitimme jo vuonna 2002 ja uudistimme sen vuonna 2007. Varsinaiset kokousjärjestelyt alkoivat ohjelmakomitean kokouksella Helsingissä 25. –28.8.2009, jolloin päätettiin kokouksen aiheesta, esitelmistä ja seminaareista. Kokousaiheen ”Luther yliopiston opettajana ja uudistajana” valintaan lieene osaltaan vaikuttanut se, että juhluvuonna 2017 kirkolliset ja poliittiset ulottuvuudet tulevat jälleen korostumaan. Suomalaisille aihe oli mieluinen myös siksi, että se liittyy kiinteästi Helsingin yliopiston historialliseen miljööseen ja antoi mahdollisuuden pitää esillä sivistyksen ja oppineisuuden ulottuvuuksia.

Yleisaihetta toteutettiin Porthania II:n aamupäivän pääesitelmässä siten, että kunakin kokouspäivänä keskityttiin tiettyyn aihepiiriin historiallisesti ja systemaattisesti: maanantaina 6.8. yliopistoreformi (Ulrich Köpf ja Christine Helmer), tiistaina 7.8. filosofia (Risto Saarinen ja Mark Mattes), torstaina 9.8. teologia (Jens Schröter, Notger Slenczka ja Bo Kristian Holm), perjantaina 10.8. reformin vaikutukset (Tarald Rasmussen ja Pilgrim Lo). Huovisen avausesitelmä sunnuntai-iltana 5.8. Tuomiokirkossa keskittyi Lutherin ekumeeniseen merkitykseen. Keskiviikkoamuna pidettiin yli 70 lyhyttä esitystä 12 rinnakkaisessa salissa yliopiston pääarakennuksessa.

Tällaisen rakenteen myötä kongressi pitäytyi yleisaiheeseensa ehkä linjakkaammin kuin monet aiemmat kokoukset. Luonnollisesti esitelmöitsijät pyrkivät pikemminkin temaattiseen syvyyteen kuin kaikenkattavuuteen: esimerkiksi torstaiamun esitykset ja laaja keskustelu käsitelivät Lutherin ja Paavalin teologian suhdetta niin historiallisesti kuin nykysegetiikan valossa. Oli virkistävää huomata, että tällä alueella niin eksegeetit kuin systemaatikot ovat jo astuneet ulos vanhoista poteroistaan.

Kongressille on tyypillistä sekin, että historiallinen ja systemaattinen tarkastelutapa pidetään keskusteluetäisyydellä toisistaan: esimerkiksi Köpf ja Rasmussen pitäytyivät kirkkohistoriaan, kun taas Helmer ja Lo esittivät nykypäivästä lähteviä systemaattis-teologisia arvioita.

Kongressin iltapäivät kuuluivat noin 20 temaattisessa seminaarissa, joiden vetäjät olivat sähköpostitse ohjeistaneet noin kymmenen hengen ryhmänsä valmistautumaan jo etukäteen. Temaattiset seminaarit käsitelivät hyvin monenlaisia ajankohtaisia tutkimusaiheita; niiden ei siis tarvinnut liittyä kongressin yleisaiheeseen. Erityisesti nuoremmalle sukupolvelle seminaarit ja lyhyet esitykset tarjoavat hyvän mahdollisuuden tutustua muihin ja esitellä omaa tutkimusteemaansa. Tarkemman ohjelman voi lukea vielä avoinna olevilta kongressin nettisivuilta www.helsinki.fi/teol/pro/luther2012.

Onnistuneen kokouksen järjestäminen vaatii merkittäviä henkilöresursseja ja tarkkaa suunnittelua. Hyvin monet viime vuosikymmeninä Lutherista Suomessa väitelleet henkilöt osallistuivat tähän työhön. Järjestelytyötä johti tämän katsauksen kirjoittaja; Suomen Akatemian huippuyksikköryhmästäni Pekka Kärkkäinen ja Ilmari Karimies toimivat kongressisihteereinä ja kantoivat raskaimman käytännön töiden taakan. Moninaisista iltaohjelmista, retkistä ja muista töistä vastasivat Kaarlo Arffman, Sini Mikkola, Vesa Hirvonen, Antti Raunio, Minna Koivuniemi, Kari Kopperi, Jussi Koivisto ja Henrik Lampikoski. Useat teologian opiskelijat avustivat meitä kokousstuerteina.

Juhani Forsberg vastasi Tuomiokirkon aamuhartauksista seurakunnan työntekijöiden tuella. Miikka Ruokanen, Kirsi Stjerna ja Pekka Kärkkäinen johtivat kukin omaa seminaariaan. Simo Peura johti torstai-illan paneelikeskustelun, jossa käsiteltiin Tuomo Mannermaan merkitystä Luther-tutkimukselle sekä tutkimusalan tulevaisuutta.

KANSALLISKIRJASTON NÄYTTYLY

Tieteellisiin kongresseihin on hyvä liittää laajemmalle yleisölle tarkoitettu ulottuvuus, joka kiinnostaa myös tiedotusvälineitä. Meillä tällaisessa tehtävässä toimi Kansalliskirjastossa kesäkuusta lokakuuhun 2012 avoinna ollut näyttely ”Luther, re-

formaatio ja kirja”, jonka toteuttivat Simo Heininen, Tuija Laine sekä Inkeri Pitkäranta. Tuija Laineen toimittama 200-sivuinen, kaksikielinen ja runsaasti kuvitettu näyttelykirja *Luther, the Reformation, and the Book* (Helsinki: SKHS ja STKS 2012) jaettiin myös kaikille kongressin osanottajille. Suomalaisen kirkkohistorian rautaisannoksena teos sopii hyvin lahjaksi ulkomaisille ystäville.

Jason Lavery työskenteli kirjan tarkan kaksikielisen terminologian parissa sekä Jaakko Pesonen näyttelyn ja julkaisujen visuaalisen ilmeen toteutuksessa. Meille oli suurta hyötyä siitä, että Kansalliskirjaston tiloissa oli samaan aikaan esillä Tuomas Heikkilän ryhmineen kokoama Kirjava keskiaika-näyttely, joka toi koko sivistyshistoriallisen jatkumomme upeasti esiin.

Kansalliskirjaston näyttelyn mahdollistajana oli Suomen evankelis-luterilaisen kirkon Kirkkohallitus, jonka avustuksen myötä näyttely voitiin toteuttaa ja näyttelykirja jakaa kongressillemme. Kirkon näkökulmasta Kansalliskirjaston näyttely ja Luther-kongressi toimivat näin eräänlaisena lähtölaukauksena reformaation juhluvuoden 2017 suunnitteluun ja toteutukseen Suomessa. Kongressin ja näyttelyn painotuotteiden tunnuskuvaksi valitsimme Didrik Möllerin Koivulahden (Kvevlax) kirkkoon 1600-luvun lopulla maalaaman oppineen Lutherin.

Suomen evankelis-luterilaisen kirkon ja Saksan evankelisen kirkon (EKD) yhteisellä tuella toteutettiin myös kongressin torstai-illan vastaanotto, jossa esiteltiin reformaation juhluvuoden vieton suunnitelmia eurooppalaisissa yhteyksissä. Tähän vastaanottoon Kirkkohallituksesta toi tervehdyksen Kimmo Kääriäinen ja EKD:sta Michael Wegner. Luther-Gesellschaftin puheenjohtaja Johannes Schilling sekä Saksan Luther-museoiden johtaja Stefan Rhein, vuoden 2017 kongressin järjestelyvastaava, esiintyivät niin ikään. Simo Peuran johtamaan paneelikeskusteluun osallistuivat Steffen Kjeldgaard-Pedersen, Friederike Nüssel sekä Robert Kolb.

Vanhoillisemman luterilaisuuden piiristä Missouri-synodin tutkijat, kuten ohjelmatoimikunnan jäsen Kolb, osallistuvat perinteisesti runsaslukuisesti kongresseihin. Suurin osa tutkijoista on kuitenkin taustaltaan vapaamielisestä luterilaisuudesta tai laajemmin protestantismista. Luterilaisesta maail-

manliitosta Helsinkiin tulivat Kaisamari Hintikka, Kenneth Mtata ja Hans Kasch. Nimekkäimpiä reformoituja osallistujia oli Calvin-tutkimuskongressin presidentti ja Refo500-yhteisön johtaja Herman Selderhuis. Roomalaiskatolisia tutkijoita paikalla oli muutamia; heistä Johannes Brosseder osallistui jo Järvenpään kongressiin vuonna 1966. Toinen Järvenpään-veteraani, Kjell Ove Nilsson, esitti avajaisvastaanotolla tervehdyksen vuoden 1966 kongressista.

YLIOPISTON JA KIRKON VIERAINA

Luther-tutkimuksen piirissä elää yhä monissa maissa, Suomi mukaan lukien, tietynlainen yhtenäiskulttuuri, jossa yliopiston ja kirkon intressit risteilevät toistensa lomassa. Kokoukseen osallistujissa on professorikunnan lisäksi kirkollisia vaikuttajia ja kirkollinen lehdistö. Lisäksi erilaiset bloginkirjoittajat seuraavat kokousta tarkemmin kuin muuten on laita. Toisaalta intressien eriyttämiseen kiinnitetään myös huomiota: pääesitelmät, seminaarit ja lyhyet esitykset olivat leimallisesti yliopistollisia, kun taas iltatilaisuuksissa ja Tuomiokirkon aamuhartauksissa kuului käytännöllisempien tahojen ääni.

Yhtenäiskulttuurisen otteen etuna on se, että kongressiosallistujat voidaan muutamassa päivässä tutustuttaa monenlaisiin asiaympäristöihin. Avajaisvastaanottoa Tuomiokirkon kryptassa sponsoroii Helsingin seurakuntayhtymä. Vararehtori Kimmo Kontula isännöi yliopiston vastaanottoa maanantai-iltana. Tiistai-illan vastaanoton yliopiston pienessä juhlasalissa järjesti Mainzin Euroopan historian instituutti, monien suomalaisten Luther-tutkijoiden opinahjo.

Mainzin instituutti on vuonna 2012 laajentunut niin kutsuttuun Leibniz-yhteisöön, jota Saksan valtio rahoittaa. Instituutin johtaja Irene Dingel esitteli kolmea uutta hanketta, jotka ovat ehkä kaikkein merkittävimpiä Luther-tutkimuksen tämän hetken projekteja. Vuonna 2014 valmistuu uusi luterilaisten Tunnustuskirjojen tekstilaitos, BSELK, oheisteoksineen. Vähän aikaa sitten instituutti avasi merkittävän Europäische Geschichte Online (EGO)-tietokannan, joka siirtää historian tutkimuksen suurelta osin verkkoon. Saksan UNESCO:n kanssa instituutti edistää Lutherin keskeisen tuotannon

saattamista osaksi UNESCO:n niin sanottua intellektuaalista maailmanperintöä (Memory of the World, MoW) vuoteen 2017 mennessä. Tämän kirjoittaja on Mainzin instituutin tieteellisen neuvottelukunnan jäsen.

Keskiviikkona 8.8. kongressin osallistujat pääsivät monipuolisesti tutustumaan suomalaiseen maailmanperintöön Porvoon-retkellä. Olimme vuokranneet J.L. Runeberg -laivan, joka kuljetti kongressin osanottajat Helsingin Kauppatorilta Porvooseen. Siellä piispa Björn Vikström ja Porvoon seurakunnan kielitaitoiset papit esittelivät kaupungin ja hiippakunnan historiaa. Lopuksi syötiin illallinen Kiialan kartanossa ja palattiin busseilla Helsinkiin.

Perjantai-iltana 10.8. pidettiin kokouksen loppubanketti ravintola Pörsissä. Kari Kopperin juontamaan iltaan kuuluivat Eero Huovisen ja Scott Hendrixin päätöspuheet sekä Hendrixin juhlakirjan *The Reformation as Christianization* (Tübingen: Mohr Siebeck 2012) julkistaminen.

KOHTI TULEVAISUUTTA

Luther-tutkimuksen määrä on maailmanlaajuisesti kasvussa; ilmeisenä taustasyynä tähän on reformaation 500-vuotisjuhlan 2017 lähestyminen. Aiempien kokousten 120–160 osallistujan määrä kasvoi Helsingissä yli kahdensadan. Kongressia voitaisiin helposti kasvattaa paljonkin suuremmaksi, mikäli sitä kohdennettaisiin teologien lisäksi kaikkiin historian tutkijoihin sekä germanisteihin. Tällaisia jättiläismäisiä kongresseja harjoittaa USA:ssa Sixteenth Century Society. Yleisen historian suunnalla Saksan Verein für Reformationsgeschichte vastaa osaltaan tarpeeseen alojen vuorovaikutuksesta.

Toisaalta 200 tutkijan joukossa tutustuu alan harjoittajiin vielä kohtalaisen helposti – eikä itse kongressia tarvitse siirtää messukeskukseen vaan se voidaan pitää yliopiston tiloissa. Luther-kongressit ovat perinteisesti kaksikielisiä, mutta englantia käytetään nyttemmin enemmän kuin saksaa. Englanti on kokouksen valmistelu- ja tiedotuskieli, koska sitä osaavat myös kaikki saksalaiset. Yritimme silti pitää myös saksan elävänä tieteellisen vuorovaikutuksen kielenä – tämä alkaa jo olla harvinaista tieteellisissä kongresseissa.

Nuoria tutkijoita erityisesti Pohjois-Amerikasta osallistui kokoukseen ilahduttavan runsaasti. Eteläisen pallonpuoliskon edustus on edelleen heikolla. Naisia oli huomattavan paljon enemmän kuin aiemmissa kokouksissa, mutta silti vain noin 25 % kaikista osallistujista. Vaikka valovoimaisimmat naistutkijat eivät korosta feminisimiä, on Lutherin tutkimiseen gender-näkökulmasta nähdäkseni silti yhä selvä tarve.

Lutherin ja luterilaisen reformaation myönteinen suhde humanismiin tuli useissa yhteyksissä esille. Myös konservatiivisempi luterilaisuus korostaa nykyään Lutherin ”klassista” ajattelua ja humanismin tyylistä paluuta alkulähteisiin. Toisaalta Lutherin suhde modernisaatioon ja globalisaatioon on tärkeä, mutta heikosti hahmotettu alue. Vaikka filosofit ja politiikan tutkijat näkevät tällä alueella merkittäviä yhteyksiä, eivät Luther-tutkijat ole kovin voimakkaasti heidän syötteihinsä tarttuneet.

Suomalainen Luther-tutkimus, erityisesti Tuomo Mannermaata seuraava linja, sai kokouksessa merkittävää myönteistä huomiota osakseen. Koulukuntaerot näyttävät lientyneen; yhtäältä Saksassa merkittävimmät aktiiviset tutkijat, kuten Volker Leppin ja Berndt Hamm, korostavat reformaation yhteyksiä keskiaikaan ja mystiikkaan, toisaalta amerikkalaiset Mannermaan kriitikot, kuten Timothy Wengert ja Mark Mattes, esiintyivät Helsingissä aiempaa eritellymmin. Ehkä myös me suomalaiset olemme oppineet esittämään asiamme vähemmän jyrkästi, itse asiasta kuitenkin tinkimättä.

Kokous herätti yllättävänkin paljon kaikuja lehdistössä. Pääkirjoituksissaan sen mainitsivat painokkaasti *Kainuun Sanomat* (3.8.) ja *Sanansaattaja* (23.8.). *Suomen Kuvalehden* nettisivulla (3.8.) julkaistu Luther-juttu ”Nettikeskustelun perinteet luotiin jo uskonpuhdistuksen aikana” kirjoitti aktiivista palautetta. Saksan Helsingin-suurlähetystön nettiuutisissa kokous kuvattiin monipuolisesti, samoin kuin teologia.fi-sivustolla, Helsingin yliopiston nettisivuilla, Seurakuntalainen.fi-sivustolla (1.8.) ja *Sana*-lehdessä (15.8.).

Kotimaa-lehti esitteli näyttävästi niin kongressin (16.8.) kuin Kansalliskirjaston näyttelyn (2.8.); lisäksi *Kotimaa24*-sivusto kirjoitti kokouksesta monipuolisesti. *Kirkko ja Kaupunki* julkaisi Chris-

tine Helmerin haastattelun (16.8.) ja *Kyrkpressen* samana päivänä laajan Helmerin ja Irene Dingelin yhteishaastattelun. Radion Horisontti-ohjelmassa haastateltiin kongressin osanottajia. Ulkomaiset osallistujat esittelivät kongressia blogeissaan ja Facebook-sivuillaan. Kansalliskirjaston näyttelyä esiteltiin monissa muissakin tiedotusvälineissä

Seuraavan viiden vuoden aikana järjestetään hyvin monia Lutheria ja reformaation perintöä tarkastelevia kokouksia. Niitä listaavat www.luther2017.de ja www.refo500.nl -nettisivustot. Tutkimuksen nykytilan voi kätevimmin päivittää kohtapuoliin ilmestyvästä, kongressissa mainostetusta *Luther-Lexikon*-teoksesta (toim. Leppin & Schneider-Ludorff, Regensburg: Bückle & Böhm 2012/13), johon monet suomalaisetkin ovat kirjoittaneet keskeisiä hakusanoja. Englantia taitaville on tekeillä *Oxford Handbook of Martin Luther*, joka tulee laajasti arvioimaan muun muassa suomalaista tutkimusta.

Muistojuhlien ja -julkaisujen tulvassa on tärkeää säilyttää avoin totuudenetsijän mieli ja lahjomaton tutkimuksellinen taso. Keskittyessään Lutheriin nimenomaan yliopistolaisena, ”ainoana professorina joka on perustanut uuden uskontokunnan”, Helsingin kongressi nähdäkseni onnistui näissä akateemisissa tavoitteissaan.